

• засвоєння навчального матеріалу на основі інтерактивних методів при виконання вправ:

- інструктаж щодо виконання практичних вправ;
- об'єднання учнів у групи або розподіл по ролях;
- виконання вправ під керівництвом вчителя але з наданням учням максимальної самостійності;
- презентація результатів виконання вправи.

в) Підсумкова частина уроку:

- рефлексія;
- підведення підсумків уроку;
- домашнє завдання.

Готуючись до уроку, вчитель повинен чітко собі уявляти, які компоненти правового виховання він повинен сформулювати в учнів, які завдання будуть більшою мірою сприяти рішенню цієї задачі, які методи доцільніше застосувати. Тому на етапі експериментального навчання нами були визначені компоненти правової вихованості учнів з вадами інтелектуального розвитку, які будуть формуватись на кожному уроці, що обумовить діяльність вчителя.

Як приклад, наведемо конспект уроку з курсу «Основи правових знань» на тему: «Чого навчають «Основи правових знань».

Література

1. Дульнев Г. М. Учебно-воспитательная работа во вспомогательной школе / Г. М. Дульнев // Тр. второй науч. сессии по дефектологии. – М., 1981. – С. 122 – 128.
2. Кузьменко Л. В. Правова вихованість як компонент соціальної зрілості старшокласників / Л. В. Кузьменко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. – К., 1999. – Кн.1. С. 240 – 248.
3. Правовое воспитание учащихся: из опыта работы / [сост. Г. П. Давыдов, А. Ф. Никитин, В. М. Обухов]. – М.: Просвещение, 1979. – 159с.
4. Пометун О. Сучасний урок та інтерактивні технології навчання: наук. – метод. посіб. / О. Пометун, Л. Пироженко. – К., 2003. – 181с.
5. Правовая культура и вопросы правового воспитания: сб. науч. тр. / [редкол.: А. Д. Бойков (отв. ред.) и др.]. – М., 1974. – 204с.

Стаття надійшла до редакції 19.04.2011 р.

УДК 91(07)

Ковчин Н. А.

кандидат пед. наук,

Інститут педагогіки НАПН України

«МОДЕЛЮВАННЯ ДИДАКТИЧНОГО ПРОЦЕСУ В ХОДІ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ УЧНЯМИ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ»

Розкрито доцільність моделювання географічної освіти як важливого чинника оптимізації навчально-виховного процесу в загальноосвітній школі.

Ключові слова: *дидактична модель, географічна освіта, комплексна діагностична методика.*

Раскрыта целесообразность моделирования географического образования как важного фактора оптимизации учебно-воспитательного процесса в общеобразовательной школе.

Ключевые слова: моделирование, дидактическая модель, географическое образование, комплексная диагностическая методика.

The expediency of geographical education modeling as an important factor of teaching and educational process optimization at comprehensive secondary school was disclosed.

Keywords: modeling, didactic model, geographical education, a complex diagnostic technique.

З'ясування структури і суті процесу профільного навчання з географії у старших класах загальноосвітньої школи потребує здійснення загального та дидактичного моделювання досліджуваного явища. Створена модель надасть можливість сконцентрувати увагу на головних вирішальних чинниках, залишити поза увагою малозначущі. Розробляння узагальненої моделі педагогічного процесу дасть змогу виділити основні й дієві елементи, що мають вплив на перебіг процесу та його результати.

Як відомо, в узагальненому філософському розумінні «модель – це зображення, схема, опис якогось об'єкта чи їх системи» [6]. У педагогічних дослідженнях у якості моделей зазвичай виступають знакові чи штучні системи, здатні представляти таку систему, що вивчається, в певних відношеннях, отримувати про неї інформацію, перевіряти достовірність отриманих даних. Під навчальними моделями розуміються «навчальні посібники, які є умовним образом (зображення, схема, опис тощо) якогось об'єкта (або системи об'єктів), який зберігає зовнішню схожість і пропорції частин, при певній схематизації й умовності засобів зображення» [1]. У педагогічному розумінні під моделлю розуміється система об'єктів чи знаків, яка відтворює певні суттєві властивості оригіналу, здатна заміщати його так, що її вивчення дає нову інформацію про цей об'єкт. Загальноновизнаною є думка, що модель є деяким штучним аналогом реально існуючого явища чи процесу. Аналіз робіт, присвячених проблемам шкільної дидактики, показує, що модель найчастіше розуміється як описовий аналог, який відображає основні характеристики процесу.

Отже, моделювання – це процес абстрагування, узагальнювання, ідеалізації реального процесу, об'єкта з виділенням необхідних характеристик, які є важливими, з метою його дальшого дослідження. Об'єктами моделювання можуть бути будь-які явища чи предмети. Моделювати можна і навчальний процес. Аналіз охарактеризованих визначень поняття «моделювання» дає змогу зробити такий варіант визначення: дидактичне моделювання – це абстрагування, узагальнення, ідеалізація моделі навчального процесу, яка містить певну сукупність необхідних компонентів, взаємопов'язаних певним чином, з метою дальшого дослідження та підвищення його ефективності [7].

Враховуючи те, що моделювання може реалізовуватись наочно, ми вважаємо за доцільне охарактеризувати моделі організації профільного навчання старшокласників через відповідну структурно-функціональну схему. Вона надасть можливість визначати і наочно представити компоненти системи, їхній взаємовплив, прогнозувати динаміку змін, розробити умови і шляхи зростання ефективності навчального процесу. Взаємозв'язок і взаємовплив між структурними компонентами моделі відображається через їх функціональність, що дає змогу описати і прогнозувати різні варіанти перебігу навчального процесу. Отже, розроблення дидактичної моделі профілізації навчання з географії надає змогу вивчати її як багатопланову складну динамічну систему.

Системний підхід до розгляду об'єкта орієнтує дослідження на розкриття його цілісності, механізмів, що її забезпечують та на встановлення різних типів зв'язків складного об'єкта, зведення їх у єдину теоретичну картину.

При розроблянні моделі профільного навчання старшокласників ми спирались на загальнодидактичні та спеціальні принципи навчання. Це: принцип врахування рівня сформованості свідомості й пізнавальної активності учнів, принцип відповідності навчального змісту, що засвоюється, пізнавальним можливостям учнів, принцип індивідуального підходу в умовах колективної роботи, принцип міцності засвоювання знань, залежно від пізнавальних можливостей та індивідуально-психологічних особливостей школярів. Ці принципи, взаємопов'язані й взаємозалежні між собою.

Перелічені дидактичні принципи сприятимуть виконанню вимог Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти взагалі та освітньої галузі «Природознавство», зокрема, географії.

Розроблена нами модель складається з таких компонент: дидактична цілепокладальна, діагностично-диференційна, формувальна і корекційна (рис. 4).

Дамо коротку загальну характеристику цих структурних складових. Дидактична цілепокладальна компонента подає інформацію про мету профільного навчання старшокласників з географії, визначає дидактичні умови та формулює завдання навчального процесу. Діагностично-диференційна компонента містить послідовні етапи: підготовка комплексної діагностичної методики; діагностика розумових умінь, навичок, мотивації навчальної діяльності учнів, рівень сформованості знань з географії; формування типологічних груп з врахуванням пізнавальних можливостей старшокласників, що виявляються у відповідному рівні засвоєння знань з географії, опанування розумовими вміннями та мотивації до профільного навчання з географії.

Формувальна компонента передбачає структурування змісту навчання з географії, зокрема за елективними курсами, відповідно до сформованих груп учнів за результатами діагностичної роботи, відбір методів та методичних прийомів навчання, засобів навчання, організацію навчального процесу.

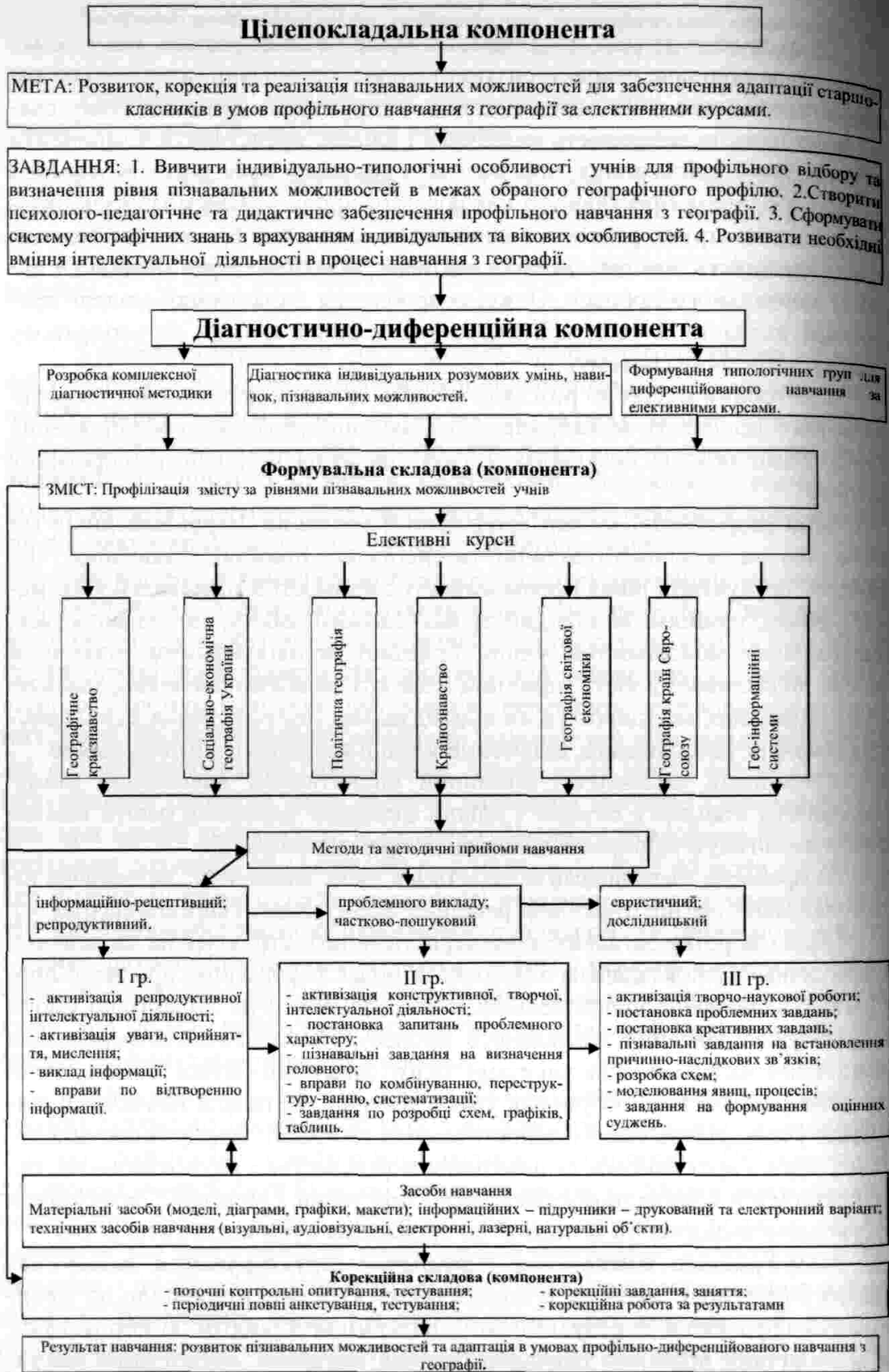

Рис. Модель профільного навчання з географії за елективними курсами

Корекційна компонента передбачає здійснення в процесі навчання поточних контрольних опитувань, тестувань, розробку та впровадження корекційних завдань, занять; періодичних повних анкетувань та тестувань, колекційної роботи за результатами.

Отже, моделювання географічної освіти дозволяє структурувати зміст навчання, планувати та прогнозувати навчальний процес згідно поставленої мети профільного навчання.

Важливим етапом в оптимізації навчального процесу є практичне застосування моделі елективних курсів з географії в профільній школі.

Створення профільних класів і шкіл впровадження елективних курсів з географії, на сьогодні залежить від конкретних умов існування того чи іншого загальноосвітнього навчального закладу: умови регіонального розвитку, що позначається на спрямованості профілізації; кадрове забезпечення школи, специфіка співпраці по лінії школа – ВНЗ; національно-культурні особливості й традиції населення, яке живе на відповідній території тощо. Вивчення практичного досвіду показує, що профілювання навчання у школах часто здійснюють «під учителя». Бесіди з учителями шкіл показали, що деякі з них, працюючи в профільних спеціалізованих класах, керуються навчальними програмами для спецшкіл (спецкласів), які були опубліковані в предметних журналах, дехто створює авторські програми.

Важливим для даного дослідження є аналіз та з'ясування оцінки і ставлення педагогів до стану впровадження профільного навчання у старшій школі.

Опитування та анкетування вчителів свідчать, що значні труднощі викликає методика відбору дітей у класи з поглибленим вивченням окремих предметів. Більшість учителів (61,9 %) підтвердили, що основним критерієм відбору учнів є їхній рівень успішності у навчанні. Водночас лише 10 % учителів засвідчили, що в їхніх школах відбір здійснюють на основі результатів комплексного дослідження інтелектуальних можливостей учнів. Домінуючий у педагогічній практиці такий підхід до відбору старшокласників у профільні й спеціалізовані класи (школи) призводить до негативних наслідків. Так, наприклад, здійснений у деяких школах, відбір учнів у математичний клас за інтересами призвів до того, що одна третина учнів повністю не справлялася з програмою для спеціалізованих класів. Серед решти учнів для деяких з них програма все ж виявилась важкою, і тільки витрата значних зусиль і часу уможливила засвоєння її змісту.

Отже, це свідчить про те, що відбір та об'єднання старшокласників у відповідні типологічні групи був недосконалим, не було враховано всі критерії, необхідні для відбору для профільного навчання учнів, і тому школярі відчували значні, а часто непосильні недоліки у процесі навчання.

В умовах профільного навчання загострюється проблема наступності в освіті, зокрема, між загальноосвітніми і вищими навчальними закладами. Четверть педагогів вважають, що такої наступності немає. Така ситуація

знижує можливості профільної підготовки учнів (зовнішня диференціація) та ускладнює процес індивідуалізації розвитку пізнавальних можливостей, пізнавальної активності й мотивів навчальної діяльності.

У практиці організації профільного навчання однією з проблем диференціації, на думку педагогів, є проблема визначення місця шкільного психолога у навчальному процесі, оскільки пізнавальні можливості старшокласників постійно змінюються.

У багатьох школах немає психолога. Фактично це означає, що частково його функцію на себе беруть класні керівники, вчителі-предметники, педагоги-організатори з виховної роботи. Проте в силу великого обсягу безпосередньої роботи, що пов'язані з виконанням відповідних посадових обов'язків і недостатньою кваліфікацією у галузі практичної психології, вони не можуть до кінця розв'язати зазначену проблему.

Біля третини вчителів (30 %) зазначають, що психологи беруть активну участь на етапі відбору учнів у спеціалізовані або профільні класи. З одного боку, діагностування пізнавальних можливостей, інтересів, нахилів учнів перед комплектуванням відповідних спеціалізованих і профільних класів є одною з умов ефективної організації профільного навчання старшокласників. Проте відсутність подальшого психологічного моніторингу, ігнорування динаміки, мінливості інтересів, схильностей, пізнавальних можливостей старшокласників знижує ефективність навчального процесу в профільній школі. Протягом перших тижнів навчання відбувається перехід учнів до інших груп чи класів або навіть шкіл. Кількість таких учнів становить від 10 % до 30 %.

Тому, на наш погляд, роль психолога у процесі диференційованого навчання старшокласників є дуже важливою.

Як зазначалося у попередньому параграфі, профільна (зовнішня) диференціація навчання старшокласників тісно пов'язана з внутрішньою (рівневою). Це потребує відповідного навчально-методичного забезпечення, яке б враховувало різний розвиток пізнавальних можливостей, інтересів, нахилів, що проявляються у рівні засвоєння знань, опанування вмінь та мотивації до навчання. Наявність такого дидактичного забезпечення підвищує ефективність профільного навчання старшокласників.

Отже ефективне впровадження профільного навчання потребує подальшого дослідження його психолого-педагогічних аспектів, впровадження розроблених моделей в практику навчання.

При формуванні профільних груп, класів для вивчення географії за елективними курсами, однією з головних проблем є визначення критеріїв, за якими учні об'єднуються в ті чи інші групи.

П. Сікорський вказує, що психологічною основою такого об'єднання є генотип людини, її індивідуалізований тип пізнавальної та емоційно-вольової сфер. Важливим є ствердження вченого, що типологічне формування учнів не є статичним, а також те, що особистість можна до-

сліджувати лише у процесі навчання, з використанням якомога більшої кількості різних прийомів і методів, у тому числі і з залученням психологічних служб [4]. Близькою є позиція А. Кірсанова [3], який виділяє такі критерії об'єднання учнів у типологічні групи: особливості пізнавальної діяльності, емоційної і вольової сфери, ставлення до учіння, інтереси, схильності й особисті якості.

С. Максименко та В. Андрієвська пропонують інший критерій об'єднання учнів у типологічні групи – рівень розвитку розумових здібностей як індивідуально-психологічних якостей особистості, що є умовами успішного здійснення певної діяльності й сталої позитивної динаміки оволодіння знаннями, уміннями і навичками. Педагоги розрізняють загальні й спеціальні здібності, залежно від спрямованості й успішності школярів у навчанні взагалі, у вивченні групи предметів чи окремої навчальної дисципліни, у конкретному виді діяльності. На їх думку, процес реалізації здібностей передбачає вияв індивідом особистісно-значущої активності, обумовленої, з одного боку, характером і цілями тієї чи іншої діяльності, а з другого – такими утвореннями його внутрішнього світу, як мотивація, схильності, інтереси. У діяльності особистості здібності не тільки виявляються, а й формуються, розвиваються конструюванням педагогом у процесі навчальної діяльності спеціальних ситуацій, які потребують творчого вирішення, і створення ним для цього відповідних умов відкривають широкий простір для розвитку творчих здібностей учнів. С. Тищенко слушно стверджує, що найсприятливіші умови для формування здібностей створюються у процесі профільного особистісно-орієнтованого навчання і виховання учнів [2].

В основу розроблення нашої методики діагностики пізнавальних можливостей для організації профільного навчання було покладено системно-структурний підхід, згідно з яким мислення розглядається не як певна кількість окремих прийомів інтелектуальної діяльності, а як складна система, що має свої основні компоненти: мотиваційний (стимул діяльності), змістовий (знання) і операційний (способи діяльності), які взаємопов'язані між собою [4,5].

При формуванні моделі діагностичної методики ми виділили основні критерії для діагностування пізнавальних можливостей: вихідні знання, операції мислення (розумові вміння) і мотиви навчальної діяльності.

Отже, реалізуючи нашу модель профільного навчання з географії за елективними курсами для діагностики інтересів, схильностей, пізнавальних можливостей старшокласників ми розробили комплексну методику, яка поєднує педагогічний та психологічний компоненти. Педагогічний компонент комплексної діагностичної методики дозволяє діагностувати рівень вербальних розумових умінь, рівень мотивації навчальної діяльності в цілому та вивчення географії, зокрема. Психологічний компонент дозволяє визначити рівень невербальних розумових операцій, уваги, пам'яті.

Значну увагу при розроблянні моделі нашої комплексної методики діагностики пізнавальних можливостей старшокласників ми зосередили на вивченні операційного компонента, тобто діагностиці рівня розвитку вербальних і невербальних розумових операцій учнів. Ми розробили спеціальну методику діагностики рівня розвитку вербальних розумових умінь учнів 10–11 класів.

Методика охоплює вивчення таких розумових умінь: аналіз і порівняння, виділення головного, систематизація і узагальнення, визначення понять, оцінка, конкретизація, доведення і спростування, творчі уміння.

Для перевірки ефективності впровадження елективних курсів з географії в практику навчання в профільній школі досліджувались динаміка показників рівня пізнавальних можливостей: інтелектуальних умінь, навичок, знань, мотивації навчання, аналізувалась кількість випадків переходу учнів до іншого (паралельного класу). Навчання за елективними курсами організовувалась в експериментальних класах, були також визначені контрольні класи, де навчання відбувалось за традиційними методами.

Аналіз результатів експерименту показує, що в Ек (експериментальних класах) після 1-го року навчання відмічається значне зростання показників засвоєння знань з географії, рівня сформованості інтелектуальних умінь, а також мотивації навчальної діяльності, інтересу до навчання. У Кк (контрольних класах) усі ці показники значно нижчі, набагато менше виражені темпи зростання, середній показник мотивації навчальної діяльності не має тенденції до зростання, а у багатьох учнів має тенденцію до зниження.

Отже, впровадження елективних курсів з географії сприяє розвитку пізнавальних можливостей, особистісному зростанню старшокласників та їх успішній адаптації до умов навчання в профільній школі.

Література

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
2. Кирсанов А. А. Педагогические основы индивидуализации учебной деятельности учащихся: дисс.... доктора пед. наук / Кирсанов А. А. – Л., 1982. – 434 с.
3. Корчуганова І. П. Діагностика інтелекту як складова відбору учнів у профільні гімназійні класи: методичні рекомендації / І. П. Корчуганова // Практична психологія. – Суми, 1992. – С. 194–196.
4. Сікорський П. І. Теоретико-методологічні основи диференційованого навчання. Львів, Каменяр, 1998. – 196с.
5. Советский энциклопедический словарь. – М. 1987.
6. Философский словарь. – М., 1994. – Т. 3. – 444 с.
7. Хмель Оксана Валеріївна. Дидактичні умови організації дистанційного навчання студентів фізико-математичних факультетів педагогічних університетів: автореф. ...канд. пед. наук: 13.00.09 «Теорія навчання» / О. В. Хмель. – К.2006.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2011 р.